

SZEMLE

Slíz Mariann, Szentkultusz és személynévadás Magyarországon

Szent István Társulat, Budapest, 2021. 168 lap.

Ha valaki képet akar kapni arról, hogy a névtan milyen összetett, színes, számos más tudományterülettel és a valós élettel szoros kapcsolatban álló tudomány, különleges élményben részesülhet, ha megismerkedik azzal a könyvvel, melynek két kulcsszava a szentkultusz és a személynévadás. A címben ezeket „és” kötőszó kapcsolja össze, ami önmagában is jelzés lehet arra nézve, hogy viszonyuk korántsem írható le okok és okozatok egyszerű láncolataként. E viszony megközelítése kivételes anyagismeretet, módszertani felkészültséget és szakirodalmi tájékozottságot kíván, továbbá erős kritikai érzéket, árnyalt elemzőkészséget és annak belátását, hogy a névadás motivációjának sokfélesége és mai értelmezési lehetőségeink korlátai olyan tényezők, amelyekkel a múltra nézve mindig számolni kell.

A könyv kapcsán első helyen a téma újdonságát emelem ki. A fenti kérdéskörre átfogó vizsgálat eddig nem irányult, így a szerzőre várt az a feladat, hogy ennek módszertani alapjait kidolgozza, s jól kiválasztott esettanulmányokkal képet adjon az ilyen irányú kutatások szempontrendszeréről, forrásanyagáról s egészében a fenti két terület összefüggésrendszeréről. Az eredmény rendkívül meggyőző: a könyv egész gondolatmenete lényeglátásról és szintézisalkotó képességről tanúskodik.

Mindez a mű szerkezetében is tükröződik. Négy fő fejezete így épül egymásra: I. Bevezetés (9–18), II. Források és módszerek (19–54), III. Esettanulmányok (55–145), IV. A vizsgálatok eredménye és hasznosíthatósága (147–149). Ezeket egy bőséges irodalomjegyzék követi (151–168).

A Bevezetés egyik központi gondolata az, hogy a szentek kultuszával való összefüggés több névfajtában is megjelenik, csak ezekben más-más módon érvényesül, így kutatási lehetőségeik is eltérőek. A patrocíniumi helynevekre nézve már születtek nagyarányú szintézisek MEZŐ ANDRÁS (1996, 2003) és TÓTH VALÉRIA (2011) jóvoltából. A jelen kötet a változásokra még érzékenyebb személynevek körében végez makroszintű vizsgálatot. Azáltal, hogy a kiemelt elemeket a középkortól napjainkig kíséri figyelemmel, sokoldalú és érzékletes képet tár az olvasó elé.

A Források és módszerek című fejezet pontos képet ad a kutatás nehézségeiről. Különbő korok névdivatjának összevetéséhez azonos szempontrendszert alkalmazó, egymással összevethető korpuszok kellenének, ilyenek azonban nem állnak rendelkezésre. A feldolgozás így a meglévő anyagban rejlő lehetőségek kiaknázására törekszik, ezeket három nagy korszak keretében mutatva be. A középkorra nézve kiemelt forrás a két Anjou-kori személynévtár (SLÍZ 2011, 2017) háttérben álló elektronikus adatbázis, továbbá N. FODOR JÁNOS (2010) Felső-Tisza vidéki korpusza; a kora újkorra nézve központi jelentőségűek HAJDÚ MIHÁLY (2003: 371–393) gyakorisági listái, valamint az N. FODOR JÁNOS által összeállított Történeti magyar családnévtan (TMCsA.) elektronikus adatbázisa, mely a 18. század elejének országos összeírásaira épül, s mely közvetve

egyennevek korábbi megoszlásának vizsgálatát is lehetővé teszi. Az új- és legújabb kor vonatkozásában ismét HAJDÚ MIHÁLY (2003: 554–578) listái játszanak meghatározó szerepet; a 21. századra nézve új forráscsoportként jelennek meg az online elérhető népegyenilyvántartási statisztikák. Mint már utaltam rá, e források különbözőképpen adnak (vagy nem adnak) képet a névhasználat területi, társadalmi, felekezeti vonatkozásairól, így a következtetések levonása során alapvető követelmény az óvatosság. Ez a figyelmeztetés a könyvben sokszorosán, teljes joggal ismétlődik.

E fejezet másik központi kérdéskörét a módszertani problémák jelentik. Ezek köreiben először is képet kapunk a magyar egyennevek (hagyományos terminussal: keresztnévek vagy utónévek) történetében jelentkező fő tendenciákról, majd a szentkultusznak a névadásra gyakorolt hatásáról. Ezek a fejtegetések már előljáróban világossá teszik, milyen sokféle tényezőnek lehet e téren erősítő (vagy éppen gátló) hatása. Ezek közé tartozik az uralkodói támogatás, az ereklyék kultusza, egy-egy szerzetesrend megjelenése, a reformáció és a katolikus megújulás, a török hódoltság, a romantika, a nemzeti eszme előtérbe kerülése és még sok más jelenség.

A z e s e t t a n u l m á n y o k című fejezet a könyv gerincét alkotja. A rendszerezés során az az elv érvényesül, hogy a valamilyen módon összetartozó szentek nevei együttes tárgyalásban részesülnek, s az adott csoporton belül az egyes nevek divatja egymásra vonatkoztatva is vizsgálatban részesül. Ennek kapcsán joggal történik hivatkozás a PAIS DEZSŐ szemléletében fontos szerepet játszó névvonatkozásra (46–47). Szent István, Szent Imre és Szent László mint „három szent király” alkot egy különleges kört (55–92); Szent Erzsébet és Szent Margit szintén Árpád-házi szentek, akiknek kultusza egymással is összefügg, s az utóbbi Antiochiai Szent Margitéval is (93–105); Szent Márton, Szent György és Szent Demeter katonaszentek (106–129), Alexandriai Szent Katalin, Szent Borbála és Szent Dorottya pedig a segítőszentek körébe tartozik (130–145). A válogatás igen szerencsés: olyan alakokat állít a középpontba, akik a magyar történelemben és kultusztörténetben kimagasló szerepet játszanak, s akikre a különféle tudományterületek felől is sokoldalú figyelem irányul.

Ennek kapcsán külön hangsúllyal emelendő ki a jelen vizsgálat m u l t i d i s z c i p l i n á r i s jellege (7). A szentek kultuszával intenzíven foglalkozik többek között a történettudomány, a néprajz, a művészettörténet, az egyháztörténet és több más terület. A fenti szentekre nézve a hazai kutatásokban elmélyült elemzések születtek BÁLINT SÁNDOR, BARNA GÁBOR, KERNY TERÉZIA, KLANICZAY GÁBOR, MAROSI ERNŐ, UHRIN DOROTTYA és mások tollából. A jelen monográfia egyik különleges értéke, hogy ezek eredményeit nagy gondnal veszi számba és osztja meg olvasóival. A fent bemutatott csoportok tárgyalása során az adott fejezetek egyik első pontja képet ad a szóban forgó szentek magyarországi kultuszáról, s részletesen bemutatja azt, amit az ereklyékről, freskókról, oltárképekről, szoborábrázolásokról és más hasonló emlékekről tudni lehet.

Ennek kapcsán felmerült bennem egy kérdés: a magyar kódexirodalomnak a fenti szentekre vonatkozó történeteiről mennyiben esik szó? Az említés szintjén előfordulnak utalások egy-egy kódexre (vö. 133), de magukra a szövegekre nem irányul figyelem. (A középkorral foglalkozó irodalomtörténeti munkákra sem; a hivatkozott irodalomban ilyenekkel alig találkozunk.) Magam úgy gondolom, hogy a Margit-legenda, Alexandriai Szent Katalin verses legendája az Érsekújvári kódexben, Szent Márton életrajza ugyanitt, az Érdy-kódexnek a magyar szentekre vonatkozó részletei és sok más irodalmi szöveg megérdemelné, hogy a rájuk vonatkozó legfontosabb tudnivalók elhangozzanak. Annál is

inkább, mert e szövegek a középkori névhasználatra nézve is beszédesek (vö. a fentiekben: *Szent Margit asszony, Katerina, az Szent Márton* stb.). Amikor későbbi korok kapcsán utalás történik néhány irodalmi műre (Vörösmarty, Arany János és mások alkotásaira, 79), jó érzékelni, hogy a névtan és az irodalom kapcsolatára mégis fény derül.

Az egyes névcsoportokat bemutató fejezetekben központi szerepet játszanak az ábrák (összesen 46), melyek egyrészt az adott nevek gyakoriságáról, másrészt pozíciójáról (sorszámáról) adnak képet, mégpedig a fent jelzett három korszak szerinti bontásban, az összetartozó neveket következetesen együtt vizsgálva, s a vizsgálatot nem egyszer más nevekre, illetve névfajtákra is kiterjesztve. A névdivat alakulásának elemzése ezeken az ábrákon alapul.

Az egyes szentek kultuszával összefüggő névtani tanulságok hallatlanul sokrétűek. Az alábbiakban minden csoport kapcsán néhány mozzanatot emelnék ki.

A „három szent király” (Szent István, Szent Imre és Szent László) kultusza szorosan összefonódik, és sokféle ideált képvisel. Igen érdekes látni, hogyan válik Szent István alakja vallási és uralkodói szimbólummá már a középkorban, hogyan kap kimagasló szerepet a Regnum Marianum-gondolatban (16–17. század), szoros összefüggésben a korszak történeti viszonyaival (hol a törökökkel, hol a protestánsokkal szemben, hol a Habsburg-házzal való kapcsolat tekintetében). Szent László mint lovagszent központi alak a 14–15. század kultusztörténetében, ő a harcosságnak is ideálja. Ha az uralkodóház valamelyik ágában e két név egyikére esik a választás, az a trónigény bejelentésének jelzéséként is felfogható. A három szentben három férfikor képviselője is felfedezhető; ezen belül Szent Imre egyfajta ifjúság-eszmény megtestesítője lesz. – Hogyan kapcsolódik ehhez a névdivat? Az *István* név szerepe évszázadokon át kiemelkedő: az össznépszerűségben belül ma ez a második leggyakoribb férfinév. *László* nagyobb hullámmást mutat; az a tendencia, mely (szintén az össznépszerűségben) mai első helyét megalapozza, a 19. század elején kezd felívelni. Az *Imre* név végig szerényebb helyzetű. Napjaink névadásában mindhárom gyakrabban jelentkezik második egyénnévként.

Szent Erzsébet és Szent Margit kapcsán mindenekelőtt az emelendő ki, hogy a női nevekre mindig sokkal kevesebb adat van, mint a férfinevekre, így a számok értékelése óvatosságot kíván. A fenti két Árpád-házi szent közeli rokona egymásnak (Erzsébet Margit nagynénje), s velük kapcsolatban az irtalmasság, illetve az alázatosság erénye különösen kiemelkedik. A *Margit* név elterjedése összefügg a „sárkányon taposó” Antiochiai Szent Margit kultuszával, mely nálunk II. András szentföldi útjával (egy keresztshadjáratban való részvételével) függ össze. A középkorban mindkét név igen gyakori. Az *Erzsébet* később is az marad; a 19. század végén ebbe Erzsébet királyné népszerűsége is belejátszik. Margit szerepe a katolikus egyházban a 16. századtól viszszaesik; érdekes viszont, hogy amikor szentté avatása sok korábbi kísérlet után 1943-ban végre megvalósul, kultuszának tudatos építése a névdivatra is kihat. A 20. század közepétől a névadásban mindkét név visszaszorul – ez azonban idővel oda is vezethet, hogy ritkaságuknál fogva alkalmassá válnak arra, hogy az egyediség iránti igényt kielégítsék, így a tendencia akár meg is fordulhat. A névdivat hullámmásának jól ismert jelensége ez.

A három katonaszent, Szent Márton, Szent György és Szent Demeter kultusza más-más forrásból táplálkozik. Szent Márton esetében meghatározó, hogy Pannóniában született, továbbá az, hogy a bencés rendben kitüntetett szerephez jutott (vö. Pannonhalma). Ez belejátszott a név gyakoriságába is. – Szent György népszerűsége

két irányból érkezett: egyrészt nyugatról (Szent Gellért ezt a nevet kapta a keresztségben), másrészt keletről. A középkorban igen jelentőssé vált, s ezt a Szent György lovagrend, majd a Sárkányrend megalapítása még tovább erősítette. A török időkben Szent György mint sárkányölő szimbolikus szerephez is jutott. Mindkét név egy idő után függetlenedni kezdett a szentkultuszról. Közöttük sajátos kapcsolat is létrejött: Szent György napja a tavasz kezdetét, Szent Mártoné a tél közeli beálltát jelzi, s e két fordulópont számos gazdasági tevékenység megszabott időpontjává vált. – Szent Demeter kultusza keleti eredetű. Kevésbé volt erőteljes, mint az előbbieké, s a 17. századtól (a katolikus egyház egy döntésének következtében) még jobban visszaszorult.

Alexandriai Szent Katalin, Szent Borbála és Szent Dorottya ugyancsak sajátos szerepet játszik a szentkultusz és a névadás történetében. Ők a segítőszentek közé tartoznak (az első kettő Antiochiai Szent Margittal együtt a „virgines capitales” körének állandó tagja), így a 14. századi nagy pestisjárvány idején közös jelentőségük is megnő. Szent Katalin kultusza már az Árpád-kortól erős, s a későbbi évszázadokban is az marad. Mint intellektuális szent az egyetemek, tudósok, diákok patrónája, emellett attribútuma, a kerék révén sokféle mesterségnek védőszentje. Szent Borbála, a bányászok védelmezője különösen a bányavárosokban válik népszerűvé. Szent Dorottya kultusza, mely német eredetű, a Szepességben a legerősebb. E szentek funkciói nemegyszer össze is fonódnak.

A kötet záró fejezete igen hangsúlyos gondolatokat fogalmaz meg röviden. Ezek közül a legfontosabb a következő: a jövő kutatásaihoz nélkülözhetetlen egy egységes koncepción alapuló elektronikus adatbázis, amely a források széles körű feldolgozására épül, s a legkülönbözőbb szempontok érvényesítésével (időbeli, területi, társadalmi, felekezeti, genealógiai és más információk megjelenítésével) lehetővé teszi a magyar személynévanyag sok szempontú, átfogó történeti vizsgálatát. A jelen könyv példa arra, hogy az ilyen vizsgálatok milyen értékes tanulságokhoz vezethetnek. A nagy terv kapcsán csak ezt mondhatjuk: megvalósulása óriási nyereség lenne a jövő számára.

Hivatkozott irodalom

- N. FODOR JÁNOS 2010. *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza vidék neveinek nyelvi elemzése (1401–1526)*. Magyar Névtani Értekezések 2. ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- MEZŐ ANDRÁS 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. METEM-könyvek 15. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.
- MEZŐ ANDRÁS 2003. *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. METEM-könyvek 40. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.
- SLÍZ MARIANN 2011. *Anjou-kori személynévtár (1301–1342)*. Históriaantik, Budapest.
- SLÍZ MARIANN 2017. *Anjou-kori személynévtár (1343–1359)*. Históriaantik, Budapest.
- TMCsA. = *Történeti magyar családnévatalasz 1715, 1720*. Digitálisan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: N. FODOR JÁNOS. <http://www.csaladnevatalasz.hu>.
- TÓTH, VALÉRIA ed. 2011. *Patrociny Settlement Names in Europe. Onomastica Uralica 8*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen–Helsinki.

Villányi Péter, Galgamácsai népmesék és mondák 1–4.

Új magyar népköltési gyűjtemény 27. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2022.

1. 792 lap, 2. 1856 lap, 3. 2578 lap, 4. 3487 lap.

VILLÁNYI PÉTER palóc nyelvjárási területen, a Pest vármegye Aszódi járásában fekvő Galgamácsán több évtizedig tartó munkával gyűjtötte a településen őrzött népmeséket és mondákat. A közelmúltban négy kötetben tette közzé hatalmas gyűjtőmunkájának eredményét. A mintegy 8000 oldalnyi szöveganyag a magyar néprajz történetének kiemelkedően terjedelmes és párájt ritkító gyűjteménye. Mivel Galgamácsa a palóc nyelvjárási régió egyik települése, és a prózai folklórszövegek lejegyzését fonetikusán közli a gyűjtő, illetve a település helyi nyelvjárási bemutatását, a hangtani, az alaktani, a mondattani jelenségek leírását aprólékosan, pontosan, élőnyelvi példákkal adatolva végzi el, valamint mindehhez 50 oldalas tájszójegyzéket csatol, ezért ez a munka a nyelvtudomány, különösen a dialektológia, de akár a nyelvtörténet kutatója számára is értékes forrásként szolgálhat. Éppen ezért a néprajzkutatókon és a folklór iránt érdeklődőkön kívül a nyelvészközségnek is jó szívvel ajánlom ezt az alapos munkával elkészített kiadványt, amely egy falu kivételesen gazdag prózai folklórrepertoárját foglalja magában.

Az 1. kötetben, a mese- és a mondaszövegek közlésének bevezetéseként a település múltjáról olvashatunk (1–51). A szerző a településtörténeti tények tárgyalása során értékes névtani megjegyzéseket tesz. A kutatás érdekes eredménye, hogy a falu mai családneveit a török hódoltság idejéből lehet származtatni. A ragadványneveknek külön alfejezetet szentel a gyűjtő (232–239), sőt a későbbiekben az egyes elbeszélők bemutatásánál a ragadványnevek magyarázatát is megismerhetjük.

Bevezető tanulmányában foglalkozik a nyelvi attitűd, a nyelvjárás megítélésének kérdésével is. Több forrásból tudjuk, hogy hosszú ideig pejoratív jelentésű volt a *palóc* népcsoport-elnevezés. A gyűjtő azt tapasztalta Galgamácsán, hogy az idősebb és a középgeneráció nagy része elutasítja a palóc identitást. Az egyik adatközlő véleménye szerint a Galgamácsán élők nem palócok, hanem magyarok. Egy másik falubéli szerint a palócok nem itt, hanem Nógrádban élnek, de akad a galgamácsaiak között olyan adatközlő is, aki keverék (magyar – „tót”) népcsoportnak tartja a palócságot. A megnevezés elutasításának az egyik oka minden bizonnyal az, hogy a *palóc* egykor nem önelnevezésként keletkezett, hanem eleinte mások használták negatív jellegű, becsmérlő kifejezésként az itt élőkre. A szerző összegzésként azt fogalmazta meg, hogy ugyan lassan, de végre teret nyert a galgamácsai emberek gondolkodásában a palóc öntudat.

VILLÁNYI PÉTER külön fejezetet szán a gyűjtés módszertani bemutatásának. Ismerteti a mesemondók adatait, élettörténetükről érzékeltes leírásokat közöl. A kutatás etikai kérdésére is kitér (211). PÓCS ÉVA gyakorlatának ellentmondva VILLÁNYI PÉTER az egyéniségkutató módszer híve, ennek megfelelően nem hallgatja el adatközlői nevét, hiszen a mesemondó személyiségének és tudásanyagának megismerése, illetve elemzése a kutatás jelentős értéke.

A leírásaiban gyakran olvasunk személyes viszonyulásáról. A bevezetőből megismerjük a gyűjtőmunka motivációját és a kötődését, amely a 70-es években felkeltette

a galgamácsi népmesék iránti érdeklődését. Bevallása szerint a népi kultúra már fiatalkorában, a táncházmozgalomhoz való kapcsolódása idején és erdélyi útjai során varázsolta el, s ejtette rabul a paraszti műveltség. Nemcsak külső szemlélőként, nem csupán objektív tudósi hozzáállással ír Galgamácsa népéről. Elbeszéléséből megtudjuk, hogyan és mikor jutott el először Galgamácsára a néphagyományok lelkes híve, hogyan alakított ki szoros kötődést a falu lakóival, s végül örök kötelekként egy falubéli lányt vett feleségül, s lett a faluközösség tagja.

A palóc népköltészeti gyűjtés előzményeként érdemes megemlíteni ISTVÁNFFY GYULA lírai és prózai folklórközléseit. Az 1800-as és az 1900-as évek fordulóján néprajzi, nyelvészeti folyóiratok és különböző újságok hasábjain tette közzé a palócok körében gyűjtött versikéket, dalokat, meséket. A miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársa, BOGDÁL FERENC gyűjtötte egybe, majd 1963-ban a múzeum néprajzi kiadványainak sorában jelent meg ISTVÁNFFY GYULA Palóc népköltési gyűjteménye. A palóc terület népmesegyűjtéseinek eddig közzétett eredményei közül említésre méltó NAGY ZOLTÁN munkássága, aki az 1970-es évektől tett közzé népmeséket és népdalokat. A 90-es évekig kiadott négy mesekötete és a folyóiratokban megjelent közlései is bizonyítják, hogy milyen gazdag a palócok népdal- és népmeseanyaga. VILLÁNYI PÉTER négykötetes munkája továbbá tekintélyes mennyiségű gyűjtött anyaggal gazdagította a palóc prózai folklórkincset. 1976-tól 2018-ig összesen 2074 narratívumot gyűjtött, a szövegek teljes száma meghaladja a 3000-et. A gyűjtés első időszakában még a szerző által „hagyományos”-nak, „valódi”-nak nevezett mesemondóktól is volt alkalma hangszalagra rögzíteni szövegeket, illetve egy mesemondó család tudását is „kiaknáztá”. A 90-es évektől a rendszerváltással beköszöntött „szabad léghő” a gyűjtőmunkában is feloldódást hozott. Addig többen vonakodtak, ám néhány adatközlő ekkor maga ajánlotta, hogy szívesen mond meséket.

A kötetekbe rendezett meseanyag műfajilag vegyes: a 2. kötetben állat-, tündér-, legenda- és novellamesék mellett ördög-, falucsúfoló, tréfás és hazugságmesék találhatóak, a 3. kötetben a mesetípusok közül formulamesék, eredetmagyarázó, történeti, illetve hiedelemmondák, valamint rémtörténetek és vallásos mondák, bibliai történetek olvashatók.

A gyűjtő a kötet összeállításakor több szöveget kihagyott a közlésből, többek között olyan meséket, amelyek megítélése szerint közlésre alkalmatlanok, mesekönyvekből való átvételek, vagy megformáltságbeli hiányosságok, zavarosság, félreértés miatt nem alkalmasak a kötetben való megjelenésre. A szerző külön kitér az egyik adatközlőnél felfedezett könyvi eredetű nyelvi bizonyítékokra, pl. a *gúnya* szó megjelenése a palóc területen halott mesékben feltehetően erdélyi eredetű, mivel gyakran székely népmesékben, illetve Benedék Elek meséiben tűnik fel (419–420). A hiányt azonban nem érezzük, mert VILLÁNYI PÉTER gyűjteménye, a több ezer oldalnyi szöveganyag kivételesen gazdag.

A narratív ciklusok elkülönítése újdonságnak számít a magyar folklórban. Külön fejezet mutatja be a galgamácsi prózafolklór ciklusait (153–238). Részletes leírást kapunk azokról az elbeszélő alkalmakról, ahol egykor mesék hangoztak el: a fonóházban, a lány- és asszonyfonóban, a kukorica- és tollfosztásokon, erdőre járás és legeltetés közben, a sűstyakötés (amikor a kukorica száraz borítóleveléből szőlőkötözőket készítettek) és a dohánysimítás idején (239–268).

A gyűjtő külön figyelemmel volt a mesék közben elhangzó proverbiumokra, amelyek gyakran színesítik a mesélők szövegeit. Az 1905-ben született Pesti József nevű mesélő prózarepertoárjából 81 szöveget rögzített a gyűjtő. Ez az anyag gazdag archaikus elemekben,

tájszavakban, régies kifejezésekben, valamint – főként a tündérmeséket – kivételesen sok (összesen 725) szólással, közmondással, helyzetmondattal gazdagította (336–352). Az adatközlő élettörténetéből megtudjuk, hogy csak gyermekkorában volt része hagyományos mesemondásban, a nagyapja és az apja is mesélt neki. Később azonban más településen tanult, érettségizett, majd dolgozott. Így elszakadva a zárt közösségtől más hatások is érték nyelvhasználatát. Valószínű, ez az oka annak, hogy beszédében megjelentek a városi szlengből vagy a hivatali nyelvváltozatból származó kifejezések (554). Vircsák Mihály adatközlő a maga által évekig jegyzetelt, gyűjtögetett szólásokkal, szóláshasonlatokkal, közmondásokkal színesítette a meséit. Gulyás Ferencné repertoárjának java részét tréfás mesék teszik ki. Ezekben sok pajzán találós kérdést adatolt a gyűjtő (396–397).

A szövegekben a magyar nyelvű anyagon kívül más nyelvekből származó nevekkel is lehet találkozni. Koza István tréfás történeteit helyi színekkel igyekezett gazdagítani: a mesék névanyagában a környező településnevek és ezek szlovák vagy német lakóinak személynevei jelennek meg (633). Pesti József a meséiben szlovák becenevekkel illeti szereplőit (358–362). Ezt minden bizonnyal a közeli szlovák- és németlakta településekkel való érintkezés, a faluban élő szlovák anyanyelvű, ám elmagyarosodott beszélőkkel való kapcsolattartás, a közösségi alkalmak során egymás szellemi javainak megismerése indokolhatja, de Pesti József esetében akár feleségének kétnyelvűsége is, aki – a többségében szlovákok lakta – Vácbotyánból származott. A gyűjtőnek leányuk is mondott meséket, amelyeknek a szövegéből azonosítható keverék nyelvjárása, mivel édesanyja a galgamácsai tájszólás mellett a vácbotyáni magyar nyelvjárás bizonyos elemeit is átadta. A leányuk mesemondásának jellemzésére külön kitér a gyűjtő. Megállapítja, hogy az édesapja meséihez képest lényeges szűkülést tapasztalt, sőt nyelvileg is szegényesebb volt az előadásmódja.

Több adatközlőnél is előfordult, hogy nem egységes nyelvjárásban szólaltak meg. A gyűjtő azt figyelte meg, hogy az adatközlőknek a fiatalabb korukban rögzített hangfelvételein az ejtésük inkább igazodott a köznyelvhez, igyekeztek kerülni a helyi nyelvjárás jellegzetességeit. Ennek okát abban látja a gyűjtő, hogy az adatközlők aktív korukban a köznyelvi, hivatali nyelvvvel naponta kapcsolatba kerültek, s ez rányomta bélyegét a nyelvhasználatukra. Ezeknek az adatközlőknek a későbbi élet éveiből, nyugdíjaskorukból származó felvételei nyelvileg egyneműbbek, nyelvjárásiasabbak, és a későbbi mesékben a korábbinál több archaizmus tűnik fel.

A 4. kötetben a mesékhez kapcsolt gazdag jegyzetapparátust, a mesék típus- és/vagy motívummeghatározását találjuk. A szerző e kötet végén mellékletben fényképeket közöl az adatközlőkről, a településről, egyes kapcsolódó tárgyakról, képeslapokról, valamint különböző nyomtatott és kéziratos szövegekről.

A szövegek gyűjtőjét és közreadóját, a négy kötetben kiadott aprólékos, gondos, igényes munkát a legnagyobb elismerés illeti. VILLÁNYI PÉTER évtizedekig végzett, áldozatos munkájának közreadott eredménye a palóc kultúrtáj jelentős korpusza néprajzi és nyelvjárási tekintetben egyaránt.

GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ
Miskolci Egyetem

Vörös Ottó, Szülőföld, nyelv, tudomány

Nyelvészeteti tanulmányok

Szerkesztette HAJBA RENÁTA – TÓTH PÉTER. Savaria University Press, Szombathely, 2022.

290 lap.

1. A Vörös Ottó 80. születésnapjára készült köszöntő kötet munkatársai, barátai, tanítványai – HAJBA RENÁTA, TÓTH PÉTER, VÖRÖS FERENC – előszavával és a régi munkatársak – GUTTMANN MIKLÓS, MOLNÁR ZOLTÁN – ajánlásával, az ELTE Szombathelyi Magyar Nyelvtudományi Tanszékének kiadványaként, több támogatóval, 2022-ben jelent meg Szombathelyen. A szerkesztők (HAJBA RENÁTA és TÓTH PÉTER) Vörös Ottó 40 tanulmányát öt nagy fejezetbe gyűjtve tisztelegnek a kiváló nyelvész életműve előtt. A kötet végén Vörös Ottó nyelvészeti közleményeinek és munkásságának teljes jegyzékét, valamint a közölt tanulmányok pontos adatait is megtaláljuk.

A kötet címe – Szülőföld, nyelv, tudomány – kapcsolódik Vörös Ottó életrajzához, az egész életét, munkásságát meghatározó szülőföldhöz, szakmai kötődéséhez. Egyik tanulmányában írja: „az igazi hazaszeretet forrása leginkább az az adottság, hogy az ember valahol egy kis közösségben felnő, annak szokásait, hagyományait elsajátítja, arra büszke, annak kulturális közegében jól érzi magát... Vajon hogyan alakul ki egy közösségben a szűkebb haza szeretete? Csak úgy, hogy a jelen közössége hagyományokra tud támaszkodni, összegyűjti és ismertté teszi kulturális örökségét” (240). E hitvallás jegyében VÖRÖS OTTÓ egyik legfontosabb, a kezdetektől meghatározó kutatási területe a szülőföld helyneveinek gyűjtése, tipizálása, sokféle szempontú feldolgozása. Már az 1960-as évek közepén bekapcsolódott Vas megye földrajzi neveinek gyűjtésébe, majd a kutatások eredményeként 1982-ben megjelent kötetben társszerzőkkel elméleti fejezet és a Mutató összeállítója, emellett 52 település (köztük a szülőfalu, Nagyrákos) névanyagának ellenőrzője és közzevetője. Egyetemi doktori disszertációja (A történelmi Őrség földrajzi nevei. Kézirat. 1973), valamint kandidátusi értekezése témájának monográfiája (Vizrajzi köznevek szóföldrajzi és jelentéstani vizsgálata. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 211. Budapest, 1999) szintén a helynevek iránti rendkívüli érdeklődésének, elmélyült kutatói munkájának bizonyítékai.

2. Nem véletlen, hogy a Földrajzi nevek és a hozzá szorosan kapcsolódó Szótörténet fejezet 9 + 4 tanulmányával adja a kötet jelentős részét. A két fejezet tanulmányai (melyek részben konferenciák előadásai is) elsősorban szintén a Vas megye földrajzi nevei kötet adattárának tudományos vizsgálati lehetőségeit mutatják be. A szerző több munkájában felhasználja az egyéb földrajzinév-gyűjtemények, így – a szóföldrajzi vizsgálatokhoz – JANKUS GYULA Ipoly és Garam menti helynévgyűjtésének, az irányjelölő közszók tárgyalásához pedig Komárom, Tolna és Veszprém megye földrajzinév-gyűjteményeinek nagyobb területekre összehasonlítási alapot adó kutatási eredményeit is. VÖRÖS OTTÓ így vall erről: „a helynévtárakban gyakran vadászok ... olyan nyelvi adatokra ..., amelyek megismerése nemcsak a múlt feltárásának élvezetét jelentik, de magukban hordozhatják akár »a feltámadás titkát«, esetleg egy-egy nyelvi rétegünk jövőbeli gazdagodásának

lehetőségét is, ha megismerjük őket” (93). A kötet első két fejezetében összegyűjtött tanulmányok igazolják, hogy a helynevek, a helynévtárak „vallatóra fogása” milyen sok új eredménnyel gazdagíthatja szótörténeti, szóföldrajzi ismereteinket, hogyan adhat újabb, többször az addigi adatokat is kiegészítő, esetleg módosító adalékokat; a nyelvjárások vizsgálatának milyen lehetőségeit hordozza, vagy hogyan tudja ráirányítani a kutatók figyelmét különböző jelentéstani összefüggésekre.

Az első fejezet terjedelmében is legnagyobb tanulmánya Az őrségi földrajzi nevek típusai (először 1980-ban jelent meg a szombathelyi főiskola Tudományos Közleményeinek 2. kötetében). A 11 őrségi település földrajzi neveinek tipológiáját elsősorban KÁZMÉR MIKLÓS munkája (Alsó-Szigetköz földrajzi nevei. MNyTK. 95. sz.) alapján határozza meg a szerző, de figyelembe vette az első kataszteri térkép és PESTY FRIGYES helynévgyűjteményének adatait is. A tanulmány végén összefoglaló táblázat mutatja be a különböző típusok (alapelemek, kettős funkciójú elemek, megkülönböztető elemek) és ezek altípusainak előfordulását abszolút számokban és a típusok megterhelésének százalékos arányában. Mit tudhatunk meg az adatokból arról a tájról, amelyhez Vörös Ottó ezer szállal kötődik? Az alapelemek tanúsága szerint a táj erősen tagolt (a *völgy*, az *árok* a leggyakoribb térszínformanevek). A vízrajzi nevek alacsony száma jelzi, hogy az őrségi ember számára a vízgazdálkodás sosem jelentette a megélhetést, ellenben a 24-féle gazdaságtörténeti név (pl. *gyümölcs*, *kert*, *dűlő*, *mező* stb.) azt mutatja, hogy „a falu határa a termelői tevékenység helye, a lakosság megélhetésének és gazdagságának forrása” (32). Számos név utal a terület növényzetére, növényminőségére, a talajminőség adta meghatározottságára (pl. *berek*, *csalit*), illetőleg arra, hogy az őrségiek termőföldjüket az erdőktől hódították el (pl. *haraszt*, *liget*, *nyárka*).

A kisebb tanulmányok alapját adó mikrokatások tovább árnyalják, gazdagítják a tájról (pl. annak növényneveiről¹), a tájban élő emberről, a közösségek művelődéstörténeti viszonyairól való tudásunkat (vö. gazdálkodás- és ipartörténeti tanulságok, településtörténeti és határhasználati következtetések). Például a *szer*, *kerített ház*, *házülés*, *dűlő*, *telek*, *mező* névelemekből kirajzolódik az a tipikus őrségi paraszti birtok, amelynek szerkezetéhez, a települési hagyományokhoz az őrségiek többsége ma is ragaszkodik.

A régió nyelvjárásának, nyelvjárástörténetének kutatásához fontos és nélkülözhetetlen forrásanyagot ad a pontosan lejegyzett földrajzi nevek hangtani jellemzőit is mutató adatok sokasága (pl. *Szége-vüőgy*, *Óvitt-temetű*, *Tüskis-ódal*, *Ebidlesü-hégy*); az alaktani kérdésekhez például a helynevekhez kapcsolódó *hová?* kérdésre felelő, a jelentés által meghatározott külső és belső helyviszonyragok kapcsolódásával foglalkozó dolgozat, vagy a nevek adta szókészlet archaizmusairól és regionalizmusairól írott tanulmányok eredményei.

S még mennyi kisebb, de nem mellékes megjegyzésre, kérdésre figyelhetünk föl! Csak néhányat említve: a hivatalos névadáshoz való közösségi attitűd jellemzői, az utcanévadás lehetőségei, a kérdőíves módszer felhasználhatósága a földrajzi nevek gyűjtése során; a helynevek fordításának, fordíthatóságának problémái, a többnyelvű érintkezés következményei a földrajzi nevekben, a helynevek tankönyvbeli használatának kérdései kisebbségi környezetben stb.

¹ A táj leggyakoribb gyümölcse – a növénynévi elemek előfordulása szerint – a szőlő, a körte és az alma lehetett. A termesztett növények közül a káposzta és a kender a legjelentősebb. Vetett gabonáról nem neveztek el területet. Az erdei bokrok közül a kőkény és a bodza volt a leggyakoribb.

Különösen értékesek azok az adatok, amelyek kiegészítik a TESz. vagy az ÚMTsz. különböző szócikkeit, illetve rámutatnak a névadás jelentésbeli motivációjára (pl. *csepeles*,² *csadar*,³ *tanárok*⁴). A legérdekesebb talán a külön dolgozatban is tárgyalta, a magyar nyelvterület több részén felbukkanó, ősi, de mára már nyelvjárási szóvá váló *séd* szótörténeti és szóföldrajzi elemzése. A *siet* szóval azonos tövű szót az ugyanolyan jelentésű, szláv eredetű *patak* szorította ki („ahol a *séd* előfordul, bizony *sietnek* a vizek”). A *patak* térhódítása összefügg a szlávtság erős gazdasági és kulturális hatásával. A jelentéstani összefüggések arra is rámutatnak, hogy az *ér* > *patak* > *folyó* nemcsak nagyságrendi sor, de a vízáramlás sebességére is utal.

3. A Nyelvjárások, írói nyelv fejezetbe válogatott 9 tanulmány – részben nemzetközi kongresszusok, dialektológiai szimpozionok, tudományos konferenciák előadásai – időben és térben is nagyobb távolságot tesznek meg. Több szorosban kapcsolódik a szerző nyitrai, pozsonyi, révkomáromi felsőoktatási intézményekben, azok tanszékein töltött éveikhez, azokhoz a gyűjtőutakhoz, kutatási feladatokhoz, amelyekbe ottani hallgatóit is bevonta (pl. Idegen szavak a Zobor alja magyar nyelvjárásaiban, A szlovákiai magyar nyelvjáráskutatás korábbi eredményei és mai helyzete, Állami változat vagy regionalizmus?). Az időbeli visszatekintés első állomását egy 17. századbeli őrségi, jogi szakszövegű levél nyelvjárási jelenségeinek elemzése jelenti. Amellett, hogy a levél a 17. századi beszélt nyelv több vonását mutatja (feltételezhetően a *-ly* ejtését, az őrségi nyelvjárást később jellemző *i*-zés hiányát [*emlégett*, *kévánta*], a névszójelek ingadozásait [*maradékin* ’maradékaink’]), tükrözi ismeretlen szerzőjének a feltűnő nyelvjárásiasságokat kerülni akaró szándékát, az írott nyelv egységességét érzékeltetni kívánó törekvését is.

A nyelvjárási szókészlet és frazeológia, a nyelvjárás és az alakuló köznyelv viszonyának bemutatása miatt lesz nagyon érdekes a Berzsenyi Dániel és Arany János nyelvezetét vizsgáló két tanulmány. A Berzsenyi műveiből kimutatható dunántúli tájszavak sokasága VÖRÖS OTTÓ szerint tudatos költői, írói szándékot tükröz, a tájszók sajátos hangulatának visszaadásán túl azt is érzékelteti, hogy a népi szókinccs (és nem csak a Kazinczyék által preferált tiszaháti) az egységesülő (köz)nyelv egyik legértékesebb forrása lehet. Arany János stílusának „népnyelvbe ágyazottságát” („otthon leli magát ajakimon dala”) több kutató is vizsgálta, VÖRÖS OTTÓ most elsősorban Arany népnyelvi eredetű frazeológiáját emeli ki (*Deákné vászna, ember a talpán, veszett fejsze nyele, vár a sült galambra* stb.). A szerző hangsúlyozza azt is, hogy ezek továbbélésében, napjainkban is jellemző használatában már az arany életműnek is szerepe volt. Ugyanakkor a költő akadémia főtítkárként, szerkesztőként jelentős részt vállalt az írott nyelv standardizálásában is.

A tanulmányok időintervalluma (1984–2020) és a témák (nyelv)földrajzilag is tagolt volta azt is eredményezi, hogy számos, a dialektológusokat foglalkoztató (esetleg megosztó) nézetet, szemléletet, elvi-módszertani gyakorlati (gyűjtési, feldolgozási) kérdést, problémát távlatában is láthassunk. VÖRÖS OTTÓ nagyon alapos kutatásai, mindig tudományosan megalapozott következtetései, figyelemre méltó, korábbi kutatási eredményeket

² Eredetileg ’fiatal tölgyes’ jelentésű, de a név kövületként megmarad akkor is, ha már „nem fiatal”, ha már kiirtották.

³ ’Alvégesi utca’ jelentésű, de a hangalak az utca nyomvonalának csavart alakjára is utal.

⁴ ’Gyepű, legelő, rét’ jelentésű; nem egy, hanem két, egymással történeti kapcsolatban lévő, szláv eredetű szónak a külön-külön átvételével került a nyelvünkbe.

kiegészítő, felülíró megállapításai (pl. a keleti palóc nyelvjárás visszaszorult *ö*-zéséről) ma is érvényesek, a dialektológiai szakirodalom gazdagítói, a nyelvjáráskutatás megújuló szemléletének és módszertanának biztosítékai. Emeljünk ki a fejezet kilenc tanulmányának ilyen témái közül néhányat! A nyelvek/nyelvváltozatok egymásra hatásának kérdései többségi és kisebbségi környezetben, a nyelvjárások változásának okai, folyamatai, a nyelvi/nyelvjárási norma; a nyelvjárástörténeti aspektus szükségessége nyelvünk egységesülésének folyamatában; a nyelvjárások írott változatának önálló rendszerként való kezelése; a szociolingvisztikai szemlélet és módszer beépítésének szükségessége; a nyelvjárások mondattanának vizsgálati lehetőségei (örségi nyelvjárási anyag alapján).

Több tanulmányban is megjelenik a nyelvünk többközpontúságának kérdése körül, a 90-es évek közepén kialakult vita. VÖRÖS OTTÓ állásfoglalása következetes és egyértelmű: „csak az a nyelv tekinthető többközpontúnak, amelynek a társadalmi működés minden területén élő regisztere van”, továbbá „minden változat önálló intézményrendszerrel is rendelkezik. (Pl. az államigazgatás, az oktatás, a tudományos és a művészeti élet területén.)” (126). „Nem ment végbe olyan különfejlődés, amely kétségbe vonhatja a Kárpát-medencei nyelvközösségek nyelvi egységét” (132).

4. A negyedik fejezet (Kétnyelvűség, oktatás, nyelvpolitika) tanulmányai adják leginkább annak a lehetőségét, hogy Vörös Ottó legszubbjektívebb gondolataival, véleményével, kutatói és emberi (a kettő persze nem is választható el egymástól) hitvallásával is megismerkedhessen az olvasó. Adódik ez abból is, hogy több, a tanulmányok alapját adó előadás az anyatanszék (és így maga a szerző) által is szervezett tanácskozásokon, Szombathelyen hangzott el, illetve a tanszék szerkesztésében és kiadványaként jelent meg (mutatva azt a sok évtizedes közös és egyéni kutatómunkát, tudományszervezési tevékenységet is, amely a szombathelyi tanszéket a magyarországi dialektológiai kutatás egyik kiemelkedő központjává tette). Olvashatunk pályatársakat (Kolláth Annát és Bokor Józsefet) köszöntő írást, Bokor Józsefnek ajánlva a Szabálytalan gondolatok nyelvről, nemzetéről, hazáról, identitásról című önvallomást.

Mind a tíz tanulmány kötődik a szlovákiai és szlovéniai vendégoktatói évekhez, az ott átélt, megszerzett tapasztalatokhoz, kutatói eredményekhez, de több közülük történeti áttekintéseivel az egész közép-európai magyar kisebbség helyzetéhez, nyelvállapotához, kétnyelvűségük jellemzőihez is. „Csak azt a kétnyelvűséget tudom feltétlenül elfogadni a kisebbségi nyelvhasználat kapcsán, amely nem hat az identitásmegőrzés ellen, nem cseréli és téveszti össze a nemzeti hagyományok őrzését sem egy nemzeti kizárólagosság tudatával, sem pedig egyfajta kozmopolita vagy rossz értelemben vett »internacionalista« többnyelvűségi tudattal, amely ellene hat a nemzeti hagyományokra épülő kultúrafejlésnek, és az egyénen azt a képzetet kelti, hogy nyelvőrzése esetleg egyéni boldogulásának gátja lehet” (168). – vallja VÖRÖS OTTÓ. E gondolatok szellemében tekintti át a meglévő tájszótárak anyagát: „A kölcsönösség nyelvi tényei... jellegüknel fogva sokkal inkább vizsgálhatók a két nyelv találkozó nyelvjárásaiban, mint az ún. köznyelvekben” (160), és sürgeti további tájszótárak, kétnyelvű szótárak elkészítését. Ehhez ad mutatványt szlovén–magyar vonatkozásban (Népi kétnyelvűség – kultúráközvetítés). Több tanulmány témája a szlovéniai kétnyelvű oktatási modell történetének, eredményeinek és hiányosságainak feltárása, a programban használt tankönyvek bemutatása. A szerző hangsúlyozza, hogy a szlovén modell hatásáról, következményeiről „komoly szociológiai-szociolingvisztikai

tudományos felmérésnek kell készülnie”, s ennek alapján kell kidolgozni egy új, a fentebb vázolt elveket, célkitűzéseket megvalósító oktatási modellt. A szintén történetileg és rendszerükben is áttekintett európai nyelvtörvények kapcsán fogalmazza meg: „A polgári államok minden eddigi kísérlete tartalmaz valami olyat, ami az érintett embercsoportok egészét vagy tagjainak egy részét szabadságában vagy legalábbis mentális fejlődésében korlátozza” (180), továbbá: „ha valahol a nyelvhasználat kérdésében kedvező változás állt be, az nem egy meghozott törvénynek köszönhető, hanem az adott nemzeti oktatásnak-nevelésnek” (181). Emiatt válik hangsúlyossá a szinte valamennyi tanulmányban megfogalmazott nyelvpolitikai feladatok megvalósításának szükségessége és sürgőssége.

A fejezet egymáshoz szorosan kapcsolódó, a felvetett kérdések válaszait egyre több szempontból és megközelítésben megadó tanulmányai elsősorban a kétnyelvűség és a névhasználat szempontjából tárgyalják az egyéni és közösségi nyelvvesztés fokozatait, jelölik ki a nyelvpolitika feladatait. „A névhasználat nem hasonlítható a kétnyelvűség egyéb jelenségeihez, ugyanis több[,] mint nyelvi jelenség. A személyiség nyelvi eszközzel történő azonosítója, aminek a változtatása nem csak nyelvi következményekkel jár” (200). VÖRÖS OTTÓ hangsúlyozza, hogy a névhasználatot be kell vonni mind a nyelvpolitika (státusztervezés), mind a nyelvi irodák gondozta nyelvtervezés (korpusztervezés) feladatkörébe; a nyelvi irodáknak tudományos elemzéseken nyugvó (hely)névhasználati ajánlást kell kidolgozniuk. A fejezet tanulmányai (elsősorban A nyelvvesztés fokozatai egyének és közösségek névhasználatában, A határon túli névkutatás és hozadéka a nyelvi tervezésben és a Kétnyelvűség és személynévhasználat. A Kárpát-medencei magyar párú többnyelvűség sajátos fejleményei a különböző nyelvpárok régióiban a személynevekben) meg is adják egy ilyen komplex, átfogó tudományos elemzéshez a kellő alapot és kiindulást. Külön dolgozat foglalkozik a határon túli (elsősorban a szlovákiai) tankönyvek nyelvhasználatának nyelvpolitikai vonatkozásaival. A szerző a pedagógiai programok számára ajánlásokat is megfogalmaz: a helyi sajátosságoknak megfelelően kell átírni a tanterv, ill. a tankönyvek tulajdonneveinek vonatkozó részeit, a tulajdonneveket tárgyaló fejezetekben legyen szó a személynévadásról, névhasználatról (ezzel együtt a névhasználati törvények megismertetéséről); kapjon az eddignél sokkal nagyobb hangsúlyt a név és az identitás szoros összefüggésének felismertetése.

5. A kötet ötödik nagy fejezete, a Tudománytörténet további két nagy részre osztható. Első három tanulmánya ARANY A. LÁSZLÓ (cseh)szlovákiai magyar nyelvész tudományos és tudományszervező munkásságát mutatja be. A kötet szerkesztői VÖRÖS OTTÓ munkáit időrendi sorrendben közlik, így az az érdekes helyzet áll elő, hogy az 1988-as, 2001-es, majd 2007-es (in: Emlékkönyv Arany A. László tiszteletére. Szerk. TÓTH KÁROLY – VÉGH LÁSZLÓ. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet) dolgozatokból VÖRÖS OTTÓ lelkiismeretes, akadályokat nem ismerő, de segítőtársakra is találó kutatásainak köszönhetően lépésről lépésre ismerkedhetünk meg Arany A(dalbert). László életével, a Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere (először Pozsony, 1944, majd Bloomington, 1967) ismertebb munkáján túli – többnyire cédulaanyagban, kérdőívekben ránk maradt – terveivel, illetve feltételezett gyűjtéseivel. Mindezt beágyazva azokba a történelmi eseményekbe, amelyek kezdetben a nemzetiségi lét fenntartásának, egy új értelmiség kinevelésének szükségességével együtt segítették azt, hogy „a szláv nyelvtudományi iskolázottságú Aranyból a magyar élőnyelv avatott kutatója” legyen; majd a magyarság jogfosztottságáért szót emelő

tudóst hat év börtönbüntetésre ítélve megtörték a kutatói pályát és őt magát. Tudománytörténeti érdekesség, ahogy a tanulmányok írása közti időszakban előkerült az a cédulaanyag, amelyet a rozsnói Wajner család őrzött, s amelyből VÖRÖS OTTÓ mutatványt közöl. A kb. 50000 cédulányi anyag „tanúsítja, hogy Arany A. László egy tudományos alapossgalgal készített tervvel rendelkezett arra, hogy egy modern szemléletű nyelvi kontaktuskutatást végezzen el, amelynek hasznát főként a Kárpát-térség areális nyelvészeti kutatása látta volna. Nem rajta múlt, hogy ez nem sikerült, de rajtunk múlik, hogy az általa elért rész-eredmények ne vesszenek el örökre” (231) – összegzi a szerző.

A Tudománytörténet fejezet további 5 tanulmánya is összefüggő egységet alkot. A kötet szerkesztőit is dicsérve visszakanyarodik az első fejezetek szülőföldhöz kötődő tanulmányaihoz, ebben az értelemben keretessé is téve a köszöntő kötetet. Az Őrség kulturális és nyelvi hagyományainak összegyűjtése és ismertetése, az ehhez kapcsolódó és ezt eredményező, „kiváló és nemes szellemi élvezetet” adó, valamint tudománytörténeti jelentőségű eredményeket hozó igazi filológiai „nyomozás” a Körmen-di-kódex megjelentetésében teljese-dik ki. Az 1684-ben keletkezett nyelvemlék hasonmásának 1996-os kiadásához a betűhű átírást, a bevezetést és a jegyzeteket VÖRÖS OTTÓ készítette. A kéz-iratos gyűjtemény Thaba Jánosnak készített névnap-i ajándék, szerzője az ajánlás és a zára-dék alapján Baxai T(extor) György lehetett. VÖRÖS OTTÓ nagyon pontos, több szempontú kutatással és elemzéssel igazolja, hogy Baxai szülőhelye Zalabaksa. Összefoglalja azokat az eredményeket, amelyek segíthetik „a kódex szövegeinek nyelvtörténeti értelmezését, kiegészíthetik a nyelvújítás előtti késő középmagyar kori nyelvünkről való tudásunkat, adalékokat adhatnak a nyugati nyelvjárástípus történetének kutatói számára” (249). A kó-dex 20 önálló, Baxai által írt alkotást (imádságokat, istentiszteleti énekeket, a török ve-szélyt megszólaltató írásokat) tartalmaz, továbbá másolatokat közöl Bornemisza Péter, Gyöngyösi István műveiből. A Körmen-di-kódexbe utolsóként beírt mű Gyöngyösi István korábban kéziratban terjedő munkája, amit maga Gyöngyösi majd 1695-ben jelentet meg Palinódia címmel. A Balassi Kiadó 2000-ben a Régi Magyar Könyvtár, Források 11. kö-teteként adta ki Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága – Palinódia címmel, Jankovics József elemzésével. A különböző változatok igazi szövegelemzésre, összevetésre adnak lehetőséget, VÖRÖS OTTÓ több előadásban és tanulmányban közli ezek eredményeit. Megállapítja és igazolja, hogy a változtatások (akár Gyöngyösi, akár a másoló(k) részéről) tudatosságot tükröznek, a tartalom erősítését adó esztétikai-stilisztikai célokat szolgálnak. Figyelemre méltó a nyelvjárásiassághoz való viszony megjelenése: a szöveg másolója az „eredeti nyelvjárásiasságot” a saját nyelvi ízléséhez (vagy a saját nyelvjáráshoz) igazí-totta, de „az is lehet, hogy a költő bírálta felül korábbi nyelvjárásiasságát” (256).

6. A köszöntő kötet utolsó tanulmánya a több mint 200 éve íródott, „első és eddig legteljesebb” őrségi monográfia jelentőségét hangsúlyozza, és szerzője, NEMES-NÉPI ZAKÁL GYÖRGY emléke előtt tiszteleg. A mű hányatott előélet után, „ahogy a szerző meg-írta formában”, először VÖRÖS OTTÓ betűhű átírásával, az Őrségi Baráti Kör segítségével jelent meg forráskiadványként, majd „modern technikával”, 2000-ben a Fertő-Hanság Nemzeti Park Igazgatósága támogatásának köszönhetően. NEMES-NÉPI ZAKÁL GYÖRGY művét úgy értékeli az utókor, hogy az „bevitte a tudományos köztudatba az őrségi tájat és annak népét”. VÖRÖS OTTÓ egész életművével, pontos filológiai kutatásaival, eredményeivel,

napjainkig tovább gazdagítja a tájról és annak népéről való ismereteinket. Legyen ez még így hosszú ideig! Isten éltesen sokáig, Ottó!

A pályatársak, GUTTMANN MIKLÓS és MOLNÁR ZOLTÁN szavaihoz csatlakozva a recensens is szívből ajánlja olvasásra, újraolvasásra, felhasználásra VÖRÖS OTTÓ munkásságát a szakmának, a közoktatásnak és minden érdeklődőnek.

P. LAKATOS ILONA

Gréczi-Zsoldos Enikő, Fejezetek a palóc nyelvjárás történetéből az ómagyar kortól napjainkig

Nógrád Megye Önkormányzata, Salgótarján, 2022. 212 lap.

GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ, a palóc nyelvjárás elkötelezett kutatója számtalan – e témában írott – tanulmánya és a nyelvjárás 17. századi jellemzőivel foglalkozó önálló könyve (GRÉCZI-ZSOLDOS 2007) után habilitációs értekezése alapján újabb átfogó tanulmánykötetet jelentetett meg a palóc nyelvjárás régió ó- és középmagyar kori írott nyelvemlékeinek elemzéséből, valamint a nyelvjárás 19. századi ismertetéseiből, továbbá 21. századi élő nyelvi adatokból. A szerző szavaival élve, ezzel „olyan diakrón ívet” igyekszik megrajzolni, amely „bemutatja a palóc terület beszélőközösségének nyelvi folytonosságát” (7). Célkitűzései között nemcsak az archaikus nyelvjárás elemek kimutatása szerepel, hanem a változások feltárása is. Vizsgálatait a nyelvjárástörténet, a történeti szociolingvisztika és a társadalomtörténeti nyelvészet keretei között végzi, amelyek együttes használatára a *történeti szociodialektológia* megnevezést javasolja (8).

A kötetben a palóc nyelvjárás történetét – a magyar nyelvtörténeti korszakokat követve – az ómagyar kortól napjainkig négy nagy egységre osztva tekinti át a szerző. A palóc nyelvi adatok elemzése az írott nyelvi emlékek mellett a beszélt nyelvre is kiterjed. Az egymást követő alfejezetek vagy szemelvények természetesen nem fedik le az egész korszakot és a palóc nyelvjárás minden nyelvi elemét a vizsgált időszakban, de ezek az egymás mellé illeszthető kisebb-nagyobb mozaikdarabok mégis alkalmasak arra, hogy képet alkossunk e nyelvjárás régió legfontosabb jellemzőiről, századokon átívelő továbbélésükről vagy éppen kihalásukról.

A tanulmánykötet szerzője nem elégszik meg azzal, hogy a keletkezési helyük alapján a palóc nyelvjárás régióhoz köthető nyelvemlékeket palócnak nyilvánítsa, hanem minden esetben – akár kódexekről, akár panaszos levelekről vagy misszilisokról van szó – alapos mikrolingvisztikai elemzések segítségével állapítja meg és mondja ki a lejegyzőkről, hogy használnak-e a területre jellemző nyelvi elemeket, mint például az általa megvizsgált két magánlevél szerzője, báró Koháry István és Géczi (? István), vagy esetleg kevert nyelvést mutatnak, mert feltehetőleg más nyelvjárás területéről származnak, de valamilyest már asszimilálódtak a helyi beszélőközösséghez, aminek következményeképpen az e területre jellemző nyelvi sajátosságokat is beleszövik a lejegyzett szövegekbe, mint a szurdokpüspöki jobbágyok panaszait papírra vető scriptor, miközben a kialakuló nyelvi norma hatása is kitapintható több írnoknál. Erre a jelenségre BENKŐ LORÁND is rámutat a felvilágosodás kora első szakaszának írásbeliségével foglalkozó könyvében: „Az irodalmi

nyelvi normának erre a területre való behatolásában minden bizonnyal közrejátszott az a körülmény, hogy a palóc vidéknek főként a keleti, legalábbis bizonyos mértékben protestáns része – a tiszántúli–északkeleti vidékeknek, elsősorban pedig Kassának és Sárospataknak már csak a földrajzi közelsége miatt is – inkább a tőle keletebbre levő vidékekkel tartozott azonos művelődési körbe. És nem szabad elfelejtkezni arról a tényezőről sem, hogy a palóc táji nyelvtípussal kapcsolatos – teljes lenézésen és elvetésen alapuló – egykori értékítélet a palócföldi szerzőket alaposan megriaszthatta, illetőleg a palóc »ízű« nyelvi sajátosságok óvatos elkerülésére és norma-elemekkel való helyettesítésére serkentette” (BENKŐ 1960: 473).

GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ a legapróbb részletekre is kiterjedő, körültekintő elemzéseinek köszönhetően tudja kimutatni két ómagyar kori kódex, a Birk- és a Gömör-kódex másolójának nyelvhasználatában – még ha szórványosan is – a palóc nyelvi elemeket. A Birk-kódexben a domonkos rendi apácák szabályzatának Vác(z)i Pál által 1474-ben latinból magyarra fordított szövegéből – amely a fordító neve alapján a déli palóc területhez köthető – három, jellemzően palóc vonást emel ki: az *i ~ e*, *i ~ é* változó esetében a nyíltabb alak kedvelését, az *l* előtti pótlónyúlást és a *-val/-vel* rag hasonulatlanságát (14–15). A Gömör-kódex (1516) kétharmadát másoló és a kódexet szerkesztő soror Katerinának, a palóc nyelvjárási régióhoz tartozó, nyugat-nógrádi Legénden birtokos család tagjának, Legéndy Katónak a nyelvhasználata is valószínűleg az Ipoly vidéki nyelvjárástípushoz kapcsolódik. A tanulmánykötet szerzője körültekintően veszi sorra azokat a nyelvi jegyeket, amelyek a Katerina apáca által másolt szövegekben a palóc nyelvjárásra (is) jellemzők, miközben mindig utal arra a tényre, ha ezek a vizsgált korszakban szélesebb körben is megvoltak, mint például a palatális *l*, amely azonban a későbbiekben főleg ezen a területen őrződött meg mind a mai napig. A Gömör-kódex szövegének vizsgálatában a Birk-kódexben már említett palóc nyelvi jegyek mellett kitér a honnan? kérdésre felelő határozóragokra, amelyekről megállapítja, hogy míg az ablativuszi ragok felső nyelválásúak, az elativusziak és a delativusziak viszont mindig középső nyelválásúak Katerina szövegeiben, ami szintén a palóc nyelvjárás egyik jellemzője (22–23).

A középmagyar korról foglalkozó fejezetben részben szurdokpüspöki jobbágypanaszokat tartalmazó levelek és palóc nyelvjárási területen kelt nemesi misszilisek hangtani és alaktani elemzését olvashatjuk, míg a fejezet további részleteiben az élőbeszédre jellemző nyelvi elemek feltárásának lehetőségeit vizsgálva trágárságok, káromkodások, szitokszók, emotív és egyéb, a boszorkányperek tanúvallomásaiból kimutatható beszélt nyelvi elemek, említések és szólítások vizsgálatát követően áttér a magánhangzóejtés írott szövegekből való rekonstruálására, majd az élőbeszédre jellemző mondattani jelenségek közül a mondatátszövődésre hoz példákat az általa áttekintett – palóc nyelvi régióból származó – 17. századi szövegekből (26–98).

Elsőként a szurdokpüspöki jobbágyoknak az ideiglenesen Nagyszombatban székelő esztergomi főkapitánhoz írott, 1654–1659 között keletkezett nyolc panaszos levélt vizsgálja meg tüzetesen a szerző. A hangtani, alaktani és mondattani palóc nyelvjárási jellemzők mellett a tanulmányíró kitér a szókincsre is, megadva néhány archaikusabb szó jelentését. A felsorolt lexémák – archaikus szavak vagy tájszók – jelentésének meghatározása olykor némi pontosításra szorul: a *törvénynap elmulása* esetében az ’elmúlás’ (41) helyett az ’elmulasztás’ (vö. SzT. 2: 1081–1082) megfelelőbb volna. A *felesen* szó jelentése a „Pataiak *felesen* vadnak, mi pedig kevesessen” mondatban nem ’fele annyian’ (41),

hanem 'sokan, nagy számban, fölösen' (vö. SzT. 3: 909), míg az „Uraságtokat menyiszer kellett *szorgalmaztatnunk* határink állapattya végett” mondatban a *szorgalmaztat* 'fáradozásra készítet, munkára bír' (41) jelentés helyett a 'sürgettet, siettet' (vö. SzT. 12: 628) pontosabb volna. A levelek hangtani és alaktani elemzésének segítségével arra a megállapításra jut a szerző, hogy a lejegyzőjük „nyelvhasználata csak kis mértékben köthető a palóc nyelvjáráshoz”, tehát a palóc dialektus nem az anyanyelvjárása (43).

A következő alfejezetben Koháry István és Géczy (? István) levelének betűhű átiratát követően a szövegek némileg összemosódó olvasata és értelmezése (53–54, 59) után a levelek történeti dialektológiai elemzését olvashatjuk. A palóc jellemzők mellett itt is utal a más szövegekben is tapasztalható kettősségre, a nyelvjárási és az alakuló, egységesülő nyelvváltozat közötti ingadozásra, megjegyezve, hogy „a nyelvjárási alakokat a legszemélyesebb közlésnek tekinthető utóiratban találjuk, a hivatalosabb, formálisabb szövegrészben pedig a köznyelv felé mutató alakváltozatot” (61). A szerző hosszabban foglalkozik a Géczy levelének utóiratában olvasható *novella* szó jelentésével, illetve ebből következtet a levélíró és a címzett közötti szorosabb baráti kapcsolatra. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a 18. században a *novella* jelentése 'újdonság, hír' vagy 'újtság, hírlap' (vö. SzT. 9: 695), következésképpen az a mondat, hogy „Bécsből ... *novellákat* küldöttek, kommunikálom őket kegyelmeddel”, nem az olvasmányélmények, hanem a friss bécsi hírek megvitatására vonatkozik, ami persze nem zárja ki az említett személyek közötti szorosabb kapcsolatot (60, 63) sem. A *novella* szó mai jelentése, az 'elbeszélés mint irodalmi műfaj' a TESz. adatai alapján csak a 19. század elején jelent meg (2: 1024–1025).

A 17. századi nyelvállapotot tükröző – Nógrád, Hont és Zólyom vármegye határvitájáról keletkezett – iratanyagból (64–74) is kimutathatók palóc hangtani és alaktani elemek, amelyek mellett érdekességképpen megemlíthető a többnyelvűség, amely abban nyilvánul meg, hogy a domináns magyar mellett feltűnik a szlovák, továbbá a hivatalos nyelvhasználatához kapcsolódóan a latin nyelv is (74).

A 17–18. századi élő beszédre jellemző nyelvi jelenségeknek írott szövegből való feltárására is kísérletet tesz a szerző, amelyhez boszorkányperekből gyűjtötte az anyagot (76–90). Számos érdekes példát sorakoztat fel a tanulmányíró a perekben olvasható káromkodásokra, szitkozódásokra vagy az említésekre, megszólításokra, valamint a szabad függő narrációra, bár ezek vizsgálata kevés lehetőséget kínál a palóc nyelvi elemek kimutatására, de elvértve ez is előfordulhat, mint a „a Veje Vízet kert *innya*” (81) mondatban. Valószínűleg elírás lehet az egyik példaként említett szitkozódás, a „*szitta Attaval teremtetevel...*” jelentéséként megadott „[*szidta attyával, teremtettével...*]” (80), a '*szidta* adtával, teremtettével' helyett (vö. SzT. 1: 111–112).

A magánhangzójejtésnek írott szövegből való rekonstruálása (90–95), a palóc dialektusra jellemző zárt *ē* és az illabiális *ā* jelölésére való törekvés a szerző gazdag adattárának köszönhetően szintén kimutatható: pl. a *mégh neuzet* [mēgnevezett] (92) és a *Nadásj... ház* [nādási ház] (93) szavakban, ahol az *ē* graféma valószínűsíthetően az *ē*-t, az *ā* pedig az illabiális *ā*-t jelöli.

A középmagyar kort bemutató fejezet utolsó szemelvényében az élő beszédre jellemző mondatátszövődésre olvashatunk szemléletes példákat a palóc nyelvterületen lejegyzett 17. századi perszövegek anyagából (95–98). Talán szerencsésebb megoldás lett volna, ha e nyelvtörténeti korszak korábbi alfejezeteivel szervezesebb összetartozást mutató – a magánhangzó-jelöléssel és a mondatátszövődéssel foglalkozó – fejezet

megelőzi az egyéb beszélt nyelvi jelenségeket – a szitkozódásokat, megszólításokat stb. – szemléltető részletet.

Az újmagyar kor című fejezetben a 19. század elejétől a század fordulójáig tizenegy szerzőnek a palócokra és nyelvjárásukra vonatkozó megfigyeléseit ismerteti GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ, amelyek közül némelyik csak egy-egy szűkebb terület nyelvi jellemzőit mutatja be: például Hollók Imre (1836) a gömői barkókét (117–119), Szabó István (1837) a Karancs vidékiekét (119–124) vagy Pap Gyula (1865) a Salgó-vidékiekét (127–129); míg mások – Horváth István (1825) palóc-nyelvtörténeti elmélete (103–109), Szeder Fábrián (1819, 1821, 1835) palócdolgozatai (109–117), Reguly Antal (1857) palócgűjtései (124–127), Vadnai Rudolf (1872) megjegyzései a palóc tájszólásról (130–31), Pintér Sándor (1880) palóc népismertető tanulmánya (131–134), Istvánffy Gyula palóckutatásai a 19. század végén (134–137) és Malonyai Dezső (a századfordulón) a palóc nyelvjárás jellemzése (137–139) – átfogóbb képet adnak a palóc dialektusról. A tanulmányok bemutatása mellett a mai palóc nyelvállapottal való összevetést, megjegyzéseket és értékelést is olvashatunk a kötet szerzőjétől a korábban keletkezett palócleírásokról.

A tanulmányíró külön fejezetet szentel Madách Imre idiolektusának (141–155), amit annak a 276 Madách-levélnek a feldolgozott és betűhű átírása alapján elemez, amelyet 2014-ben maga adott ki egy társszerzővel együtt. A hang-, alak- és szókinccstani vizsgálatok is arra utalnak, hogy Madách Imre nyelvhasználatára hatott a helyi, azaz a palóc nyelvjárás, de természetesen az egységesülő köznyelv, az irodalmi nyelv és a jogi, közigazgatási szaknyelv ismerete és használata háttérbe szorítja a helyi színeket. GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ arra a megállapításra jut, hogy „A rekonstruált adatok alapján nem jelenthetjük ki teljes bizonyossággal, hogy Madách Imre palóc nyelvjárásban beszélt, de valószínűnek tarthatjuk, hogy vagy a nyelvjárást, vagy annak regionális színezetű köznyelvi változatát beszélte” (153), és főleg fiatal kori nyelvhasználatában gyakrabban megjelenhettek a palóc nyelvjárás jellemzői.

Érdekes fejezete a tanulmánykötetnek Erdélyi Zsuzsanna archaikus népi imádságainak nyelvjárásai szempontból történő vizsgálata (157–173). A néprajzkutatónak az 1960-70-es években tett többszöri gyűjtőútján lejegyzett 321 imádsága közül 90 Nógrád, Heves, Gömör és Borsod palócok lakta településeiről való (161). Az általában idős adatközlők nem ima- vagy zsolttáros könyvekből, hanem leggyakrabban nagyszüleiktől tanulták a változatlan formában megőrzött imádságokat, így ezek keletkezési idejüket tekintve akár a 19. század elejéről vagy közepéről is származhatnak (163). Erdélyi Zsuzsanna 1999-ben kiadott – lehetőség szerint a kiejtést is követő – archaikus imádsággűjteményéből a tanulmány szerzője áttekinti a palóc nyelvterületről származó adatközlőktől gyűjtött imaszövegeket, majd az egyes nyelvi szinteket követve megvizsgálja a magánhangzók nyúlását, illetve nyíltabb vagy zártabb ejtését, a mássalhangzók palatalizációját – különös tekintettel a palatális *l* ejtésére, amelyet Erdélyi Zsuzsanna *ly*, *lly* vagy *lj* betűkapcsolattal jelölt (pl. *méljséges*) (167) –, depalatalizációját, az *l* kiesését és a pótlónyúlást, morfolofonetikai sajátosságokat, az alakitani elemek közül a határozóragok alakváltozatait, a birtokos személyjelet, majd az igeragozást és a szóképzést, továbbá néhány mondattani elem használatát, valamint a lexikai jellemzőket.

Az utolsó fejezetben a palóc nyelvjárás újabb magyar kori állapotát ismerhetjük meg a szerzőnek Karancslapujtó lakói körében gyűjtött adataiból (175–195). Ez a 2010-ben végzett élőnyelvi gyűjtés és annak feldolgozása tárja elénk a legátfogóbb képet a palóc

nyelvjárásról. Mivel a település a Magyar Nyelvatlasz gyűjtésének idején is kutatópont volt, így a korábbi nyelvi állapot alapot szolgáltatott a mai adatokkal való összehasonlításra, amit GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ meg is tett, és aminek alapján megállapíthatta, hogy a hangtani jellemzők közül minden vizsgált korosztály beszédében a 21. században is jelen van még az illabiális *á*, a labiális *ā* és a zárt *ĕ*, továbbá a szóvégi *ú* nyiltabb változata, az *ó*, és „vannak olyan tájszavak, amelyeket minden korosztály ismer (pl. *pämpuská, fúrik, girind/gĕrind*)” (180). Az alaktani elemeket (181–186) és a tájszóhasználatot (186–191) jól áttekinthető táblázatos formában veti össze az MNyA. adataival. Az adatközlők körében végzett attitűdvizsgálatból kiderül, hogy a megkérdezettek többsége a nyelvjárást érénynek tekinti, és általában nem borúlátók a palóc dialektus megőrződését illetően (194).

A kötetben a palóc nyelvjárási régió térképvezetékét, a vizsgált kéziratok, nyomtatott tanulmányok egy-egy részletét, Madách Imrének egy kéziratot levelét és az archaikus imádságok különböző kiadású kötetének fénymásolatát is közzétette a szerző. A tanulmánykötetet gazdag bibliográfia zárja.

GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐNEK köszönhetően az értékes tanulmánykötet fejezeteiben a palóc nyelvjárásról átfogó, adatokkal gazdagon illusztrált kép tárul elénk, amely hosszú évszázadok nyelvhasználatát öleli fel a kódexektől a középmagyar kori magán- és hivatalos leveleken, periratokon át a palóc dialektusról írott ismertetéseikig, az írott nyelvből kimutatható beszélt nyelvi elemekig, egészen a 21. század beszélt nyelvi jellemzőiig. A szerző körültekintő elemzéseiben nagy mennyiségű írott és beszélt nyelvi anyagra támaszkodva tárja elénk a palóc nyelvjárás egykori vagy még ma is kimutatható, olykor századokon át fennmaradt elemeit, miközben rámutat a változásra, az archaikus elemek eltűnésére is. A kötet tanulmányaiból is érezhető az a zárszóban is megfogalmazott személyes vonzalom és elköteleződés, amellyel GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ fordul a palóc emberek nyelve és kultúrája felé. A tanulmányok szerzője ezzel a kötettel egy jelentős magyar nyelv- földrajzi egység, a palóc nyelvjárási régió történeti dialektológiájára vonatkozó ismereteinket bővíti, kiterjesztve az eddigi leírásokat a távolabbi múlt, illetve a jelen felé.

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1960. *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ 2007. *Nógrád vármegye nyelve a XVII. században*. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból. 52.)
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–14. Főszerk. [1–7.] SZABÓ T. ATTILA, [8–11.] Vámszer Márta, [12.] Kósa Ferenc, [13–14.] Fazakas Emese. [1–4.] Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, [5–8.] Akadémiai Kiadó, Budapest, [9–14.] közreadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1975–2014.
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976. + *Mutató*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

RÉVAY VALÉRIA
Pannon Egyetem